

UŞAQ NƏSRİNDƏ ƏMƏYƏ MƏHƏBBƏTİN TƏRƏNNÜMÜ

(1970-80-ci illər uşaq hekayələri əsasında)

Rövsən Məmmədov,

*Sumqayıt Dövlət Universitetinin Azərbaycan və xarici ölkələr ədəbiyyatı
kafedrasının baş müəllimi, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru*

E-mail: rrr_188@mail.ru

UOT: 82-053.2

Xülasə. *Məqalədə 1970-80-ci illərdə müasir Azərbaycan uşaq nəsrində əmək mövzusu araşdırılır və Ə.Səmədli, X.Hasilova, Z.Xəlil, N.Süleymanov, İ.Hümmətov kimi uşaq yazıçılarının əsərlərinə istinad edilərək mövzu geniş təhlil edilir.*

Açar sözlər: *uşaq nəsr, əmək mövzusu, uşaq xarakterləri, ideologiya, hekayə janrı.*

Key words: *prose for children, topics on labor, child characters, ideology, story.*

Ключевые слова: *детская проза, тема труда, детский характер, идеология, жанр рассказа.*

50-ci illərin sonu 60-cı illərin əvvəllərində dünyada və sovet cəmiyyətində gedən ideoloji proseslər ədəbiyyat və incəsənətin tamamilə yeni istiqamətdə inkişafına zəmin yaratdı. Yaranan yeni əsərlərdə insanın psixoloji-mənəvi ovqatına, onun daxili aləminə, mənəvi dəyərlərin şəxsiyyətin kamilləşməsindəki roluna artıq daha çox diqqət yetirilir, obrazın daxili aləminə üstünlük verilir və burada insan ancaq sadə əmək qabaqcılı kimi deyil, eyni zamanda, milli-mənəvi enerjinin ötürücüsü kimi ədəbi-bədii yaradıcılığa gətirilir. Mövcud bədii düşüncə fəaliyyətinin birbaşa subyekt olan insan artıq ziyalı və mədəni səviyyəyə malik şəxsiyyət obrazı idi. Söhbət şəxsiyyətə, fərdə, mənəvi-psi-

xoloji “daxilə”, “içə” artan bədii maraqdan, mənəvi potensialı birbaşa “ictimai sistem və struktur” kimi yox, daha əvvəl vicdani, etik səltənət, əxlaq mehrabı kimi açan bədii təhlil və tədqiqatdan gedir [1.124].

Bu baxımdan 1970-1980-ci illər uşaq ədəbiyyatının inkişafı əvvəlki onilliklərinə fərqlənir. Belə ki, qeyd olunan dövrün uşaq nəsrində istər janr baxımından, istərsə də mövzu cəhətdən olduqca rəngarəngdir. Həmin illərdə yaranan əsərlərdə insana, onun daxili aləminə diqqət dərinləşdi. Xüsusilə milli-mənəvi dəyərlər, zəhmət və əməyin tərənnümü daha qabarıq şəkildə əksini tapdı. Əvvəlki onilliklərdəki sxematik, quru, şablon kimi bədii vasitələrdən fərqli olaraq obrazın daxili dünyasının açılmasına yönələn sənətkarlıq

tələbləri ciddi meyar kimi götürüldü.

Dünyada baş verən ictimai-siyasi, mədəni hadisələr istər-istəməz sovet ədəbiyyatına da yol tapırdı. 60-cı illərdən etibarən “qapalı cəmiyyət”, ideoloji-siyasi stereotiplər zamanın diqtəsi ilə aradan qaldırılırdı. “Böyük Berlin səddi”ndən xeyli əvvəl sosialist realizminin ədəbi sərhədləri dağılmağa başlamışdır ki, bu vacib ədəbi-tarixi prosesdə Azərbaycan ədəbiyyatı da yaxından iştirak edirdi [2.99]. Cəsarətlə deyə bilərik ki, ədəbiyyatımızın ümumi mənzərəsi fonunda uşaq bədii nəsrinə də forma və məzmun xüsusiyyətləri baxımından yeniləşdi, bədii nəsr təhkiyəsində insanların gündəlik tələbatı, əsas qayğı və problemləri, əməyin tərənnümü ön plana çıxdı. Ümumiyyətlə, 1970-80-ci illərdə yaranmış Azərbaycan uşaq nəsrinin özünün inkişaf meyilləri baxımından diqqəti cəlb edir. Bu dövrdə bir sıra uşaq hekayələri yazmaqla milli ədəbiyyatımıza gələn yazarlarımız ədəbi mühitdə yeni cığır açaraq, öz bədii üslublarını yarada bildilər. Təsadüfi deyildir ki, 60-cı illərdən fəaliyyət göstərən bu ədəbi hərəkət nümayəndələri ədəbi tənqidimiz tərəfindən “yeni nəsil” kimi qiymətləndirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan uşaq nəsrini, əsasən, hekayələr təşkil edir. Çünki çevik və operativ janr olan hekayənin təsir gücü və sənətkarlıq imkanları daha böyükdür. Ona görə də uşaq yazarları tez-tez bu janra müraciət edir, öz fikirlərini, təxəyyülünü, yaradıcılıq imkanlarını hekayə vasitəsi ilə kiçik oxuculara çatdırırdılar. Fikrimizcə, uşaq nəsrinə üçün başlıca yerin hekayə janrı tutması təsadüfi deyildir. Çünki uşaqlar üçün yazılmış hekayələr qismən kiçik olur, orada bir neçə obraz iştirak edir və həmin hekayələrin mərkəzində bir hadisə durur. Qalan əhvalatlar əsas hadisənin ətrafında cərəyan edir və köməkçi xarakter daşıyır. Ona görə də “uşaqları cəlb etməyin yolu hekayədir” fikrini əsas götürən yazıçılar öz fikirlərini bu janr vasitəsi ilə reallaşıdırırdılar.

1970-1980-ci illərdə Azərbaycan uşaq hekayələrinin əsas mövzu və ideyasını ailə-məişət, elm, təhsil, əmək, zəhmət mövzuları təşkil edirdi. Eyni zamanda, yazılan hekayələr kiçikyaşlı oxucularla yanaşı, həm də böyüklərin maraq dairəsinə çevrilmiş, burada cərəyan edən hadisələr ümumilikdə, cəmiyyətin problemlərinə həsr

olunmuşdur. Maraqlı bir cəhəti də qeyd edək ki, bu dövrün hekayələri ənənəvi xarakter daşımaqla bərabər, həm də novatorluluq keyfiyyətləri ilə diqqəti cəlb edirdi. Bu da ədəbiyyata daha sonra gələn gənc yazarlar üçün nümunə olurdu. Hələ keçən əsrin əvvəllərində görkəmli yazarlarımızın bəzi əsərləri orta məktəb dərsliklərində və uşaq mətbuat orqanlarında dərc edilirdi.

Mövzu rəngarəngliyi baxımından 1970-80-ci illər uşaq nəsrinə daha çox ənənəvi istiqamətdə inkişaf edir və bu da təbii bir hal kimi qəbul edilməlidir. Çünki nə vətənpərvərlik, nə təbiət, nə əməyə məhəbbət, nə də elm və təhsil mövzuları dəbdən düşüb unudulan həyatı problemlər sırasına keçmir, əksinə, əmək və zəhmət adamları ön planda təsvir olunurdu. Mövzu və problem baxımından oxşar olsa da, hər bir yazar hadisələrə müxtəlif prizmadan yanaşır, onları özünə-məxsus şəkildə canlandıraraq oxuculara çatdırırdı. Yeni nəsil uşaq yazarlarının əsərlərində problemə müasir metodologiyadan yanaşmaq, mövzuya daha modern prizmadan baxmaq, kiçikyaşlı oxucuların yüksək bədii, estetik zövqü səviyyəsindən təhlil etmək, məzmununa münasib maraqlı bədii formalar axtarır tapmaq adı çəkilən dövrün prioritet məsələlərindən idi. Ailə-məişət, elm-təhsil, əxlaqi-tərbiyəvi, insanın əməklə ucalması, milli-mənəvi dəyərlər və s. mövzularda yazılan hekayələr ümumilikdə dövrün ab-havasını özündə əks etdirirdi.

Zəhmət çəkmək, əməyə uşaq yaşlarından alışmaq kimi əsas məsələlər qeyd etdiyimiz o dövrün uşaq hekayələrində prioritet təşkil edirdi. Yazarlar “hər şey zəhmətdədir” prinsipini üstün tutaraq yazdıqları hekayələrdə əməyə olan məhəbbəti tərənnüm edirdilər. Z.Xəlil, Ə.Səmədli, İ.Hümmətov, N.Süleymanov, Ə.Əhmədova, X.Hasilova və digər yazarlar bu məsələni insan həyatında ən vacib məsələ kimi ön plana çəkirdilər. İ.Hümmətovun “Peşmançılıq” hekayəsində yaşca böyük olan Zemfiraya anası evləri səliqəyə salmağı, döşəməni süpürməyi tapşırır işə gedir. Lovğalığı ilə öyünən Zemfira isə güzgü qabağında “bəzənərək” bu işləri qardaşı Sabirə tapşırır. Əhvalatdan bir neçə gün sonra məktəbin “İti gözlər” adlı divar qəzetində “Görən” təxəllüsü rəssamın çəkdiyi tənbel Zemfiranın karikaturası çıxır. Problem məktəb şurasında müzakirə edilərkən “Görən”in elə qardaşı Sabir olduğu üzə

çıxır:

– “Mənim haqqımda yazılanlar düz deyil. Mən həmişə anama kömək edirəm”, – deyərək o, bərk həyəcanlanmışdı. Birdən gözü qardaşı Sabirə sataşdı.

– “Yaxşı ki, Sabir də buradadır. Qoy özü desin. Mən tənbələm, evdə iş görmürəm?”

Bütün gözlər Sabirə zillənmişdi. O, ayağa durub gülümsəyərək dedi: “Görən” mənim imzamdır, karikaturanı da özüm çəkmişəm” [3.108].

Əsərlə tanış olan oxucu lovğalığın, tənbəlliyin, ən əsası yalan danışmağın həyatda nə qədər peşmançılığa yol açdığını əxz edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1970-80-ci illər uşaq nəsrində insan amilinin ön plana keçməsi kolxoz quruculuğu, təsərrüfat həyatı kimi məsələləri arxa plana keçirmişdir. Bu amillər X.Hasilovanın “Əzizin bankası” hekayəsində də qabarıq görünür. Bu hekayədə məktəbyaşlı uşaqların kommunizm quruculuğuna verdiyi töhfələrdən bəhs edilir. “Kolxoz idarəsinin qarşısında qırmızı hərflərlə yazılmışdır: “Pioner və məktəblilər! Pambığa ziyanvuran zərərvericiləri məhv edin!” [4. 283]. Bu, hər halda kollektivləşmə dövrünün ab-havasını göz önünə gətirir. Əsərin qəhrəmanı Əziz hələ II sinifdə oxuyarkən, özünün düşüncə tərzini böyük insanları xatırladır, yaşca kiçikliyində baxmayaraq o da öz səyi ilə “yeni həyat”a töhfəsini verməyə çalışır, öz hərəkətləri ilə hər kəsə nüsxə olur. 30-cu illərin ab-havasını xatırladan bu hekayədə sovka tırtılı yığmaq uğrunda “savaş” gedir. Bir-biri ilə rəqabət apararaq bu tırtılları yığmağa başlayan uşaqlar Əzizə gülürlər, guya özləri çox böyükdürlər. Onların arasında isə vur-tut 3 yaşın fərqi vardır. Müəllif burada olduqca süniliyə yol vermiş, Əzizi cılız, o biri uşaqları isə yaşlarından böyük təsvir etmişdir. Ondan 2-3 yaş böyük uşaqlar tırtıl yığmağı, tarlaları onlardan təmizləməyi bilir. Lakin Əziz tırtılın heç üzünü də görməmişdir. Ona şəkil verib tırtıl yığmağı tapşırırlar. Təbiidir ki, Əziz də öz növbəsində bu “məsuliyyətli” işə canla-başla girir, hamıdan üstün olmağa çalışır. Yaşca kiçik olduğu üçün hamının qınaq obyektinə çevrilən bu balaca “igid” yığdığı sovka tırtılları ilə nəinki həmyaşıdlarının, hətta bütün kəndin sevimlisinə çevrilir. Əziz əsas iki nəfəri özünə rəqib bilir: “Sən hələ uşaqsan, otur evdə, hər yerə baş soxma” – deyən qardaşı Kamili və

“bunun burada nə işi var?”, – deyən göyköynək oğlanı. Təbiidir ki, Əziz sosrealizmin tələblərinə uyğun olaraq nəticədə qalib gəlir:

– “Bu hədiyyəni kolxoz Əzizə mükafat verir. O, sovka ilə mübarizədə həmişə irəlidə getmişdir”.

– Ona mükafat verilən zaman ən çox sevənələr də məhz qardaşı ilə göyköynək oğlan olur. Müəllif nə qədər sosialist ruhunu tərənnüm etsə də, nəticədə əsas ideya zəhmətsevərlik olaraq qalır və oxucular bu hərəkətdən nüsxə götürürlər.

Əli Səmədlinin yazdığı “Kibrit çöplərinin macərası” əsərində də zəhmətə alışmaq, əməyi sevmək kimi məsələlər tərənnüm edilir. Əsərin qəhrəmanı İlqar sözə baxmayan, dikbaş, “ortada yeyib, qıraqla gəzən”, heç bir iş görməyən, təkbəbürlü bir uşaqlıdır. Sevdini məşğuliyyət isə qərribə də olsa, kibrit çöplərini boş yerə yandırmaq atmaqdır. Valideynləri, dostları tərəfindən dəfələrlə məzəmmət edilməsinə baxmayaraq, İlqar bu mənasız və boş vərdişindən əl çəkmək istəmir. Nəticədə, onların qonşuluğunda bir ev yanaraq tamamilə yararsız hala düşür. Xoşbəxtlikdən heç kim zərər çəkmir, lakin bu hadisəyə görə hər kəs yalnız bir adamı – İlqarı günahkar bilir.

Yazıçıların yaratdıqları xarakterlər kiçik oxucuların böyük marağına səbəb olur, onlarla (xarakterlərlə) tanış olduqdan sonra adicə bir səhvin, kiçik bir dəxəlliyin, pis vərdişlərin insan həyatında hansı fəciələrə yol açdığını yaddaşlarına birdəfəlik həkk edirlər. İlqar kimi obrazları yazıçılar ədəbi yolla tənbeh edir, düz yol göstərir və onların timsalında kiçik oxucular üçün sözün əsl mənasında “yeni çıxır” açırlar.

Əli Səmədlinin “Sehrli xalça” əsəri də eyni problemləri ehtiva edir. Burada Əhmədin qızıl üzük taparaq onun sahibi – Cini çağırması maraqlı doğurur. Cini Əhmədə “ey mənim sahibim, əmr et, nə istəsən edim” deməsi Əhmədi hədsiz sevindirir. Əhməd də öz növbəsində, bununla hər şeyə hazır nail olmaq istəyir. İmarət tikdirir, içinə qul-qaravaş yerləşdirir, xidmətçilər təyin edir. Maraqlı məqam, ibrətamiz nəticə isə nənin dedikərindədir. Belə ki, Əhməd nənəsini ucuq daxmadan imarətə gətirmək istədikdə nənə razı olmur. Bütün bunların kiminsə əlinin zəhməti olduğunu söyləyir, ona görə də özgə əməyi sayəsində qurulan saraya getmək istəmədiyini bildirir:

– “Eşidin və agah olun ki, bu süfrədəki bütün nemətlərin hamısını əcinnələr ordan-burdan oğurlayıb gətirirlər. Bunlar hamısı özgə əməyinin bəhrəsidir. İnsan olan kəs isə öz halal zəhməti ilə yaşamalıdır” [5.81].

Nənə Əhməd və dostlarına başa salır ki, həyatda zəhmət çəkməsən heç nəyə nail ola bilməzsən. İnsanı ucaldan əməkdir, işdir. Bundan təsirlənən Əhməd nənəsindən üzr istəyir, üzüyü quyuya atır və nənəsinin min bir zəhmətlə toxuduğu xalçaya minərək yeni - gələcək həyata uçurlar:

*Zəhmətlə ucalmışıq,
Torpaqdan güc almışıq.
Uğurludur yolumuz,
Qüvvətlidir qolumuz!*

Burada yazar nənənin dilindən əsl ağbirçək nəsihəti verir və mənəvi dəyərləri qorumağa səsləyir. Olduqca maraqlı tendensiyalarla dolu olan bu əsərlər uşaq hafizəsində silinməz izlər buraxır. Dahi N.Gəncəvi demişkən:

*Suyu suçuya ver, zəri zərgara,
Qiyətdə su hara, simuzər hara?
Suya bənzəsə də anlayanlara,
Zərdən qiymətlidir, tər bu dünyada.*

Görkəmli şairimiz S.Vurğun qeyd edirdi ki, əsl mənada vətəndaş olmaq – məslək və əqidə sahibi olmaq deməkdir. Məslək adamı olmaq cəsarətli, təşəbbüslü, daima düşünüb-danışan bir yaradıcı olmaq deməkdir. Bu yol gənclərimizdən böyük cəsarət, iradə, mətanət və bacarıq tələb edir [6. 36].

Ötən əsrin 70-80-ci illər uşaq ədəbiyyatı ilə tanışlıqdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, keçmiş onilliklərdən fərqli olaraq bu dövrün uşaq nəsrində təlim-tərbiyə və məktəb həyatı ilə yanaşı, əmək və zəhmətlə bağlı mövzuların bədii şəkildə təsviri geniş yer tuturdu. Üzərlərinə düşən məsuliyyəti layiqincə dərk edən bir sıra uşaq yazarları yaratdıqları əsərlərdə söylənilən hər bir kəliməni ölçüb-biçərək kiçik oxucuların ixtiyarına verirdilər. Bu məqam isə 1970-80-ci illər uşaq nəsrinin mövzu həddlərini geniş-

ləndirməklə onun özünəməxsus, spesifik özəlliklərini səciyyələndirməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qarayev Y. Ədəbi üfüqlər. Bakı, Gənclik, 1985, 177 səh.
2. Əlişanoğlu T. Azərbaycanın yeni nəsr. Bakı, 1999, 118 səh.
3. Hümətov İ. Dünyanın bəzəyi. Bakı, Gənclik, 1979, 97 səh.
4. Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Bakı, Gənclik, 1976, 358 səh.
5. Səmədli Ə. Sehrli xalça. Bakı, Gənclik, 1981, 212 səh.
6. Vurğun S. Böyük sənət uğrunda. Bakı, Azərənşr, 1970, 191 səh.

R.Mammadov

Praise of love to work in prose for children

Summary

The article investigates and broadly analyzes the topics on labor in contemporary Azerbaijani prose for children in 1970-80 years with reference to the works of children's writers such as A.Samadli, K.Hasilova, Z.Khalil, N.Suleymanov and I.Hummatov.

Р.Мамедов

Воспевание любви к труду в детской прозе

Резюме

В статье рассматривается в 1970-80-е годы в современной азербайджанской детской прозе тема труда. Тема анализируется в произведениях детских писателей как А.Самедли, Х.Гасилова, З.Халил, Н.Сулейманов, И.Гумматов.